

NEOKONZERVATIVIZAM I NOVA DESNICA

Lino Veljak

Filozofski fakultet, Zagreb

U radu se razmatraju idejni izvori, socijalno-klasno utemeljenje i temeljne ideje neokonzervativizma i nove desnice, te njihova povezanost sa zbiljskim društvenim kretanjima i procesima. Razgraničivši neokonzervativizam od nove desnice, kao i evropsku varijantu nove desnice od američke, autor naglašava da se uspješnost neokonzervativnih prijedloga za izlazak iz aktualne krize u razvijenim zemljama Zapada zasniva na njihovom prihvaćanju od strane vladajućih konzervativnih struktura, dok se evropska (napose francuska) nova desnica ograničava na borbu za uspostavljanje kulturne hegemonije (čija uspješnost dijelom ovisi i o podršci sredstava masovnih komunikacija). Američka nova desnica jedina se uspjela konstituirati u masovni društveni pokret populističkog tipa, čija se afimacija podudara s dijelom neokonzervativne terapije »duhovno-moralne krize« Zapada.

Navršit će se već puno desetljeće otkako se govori o ofenzivi neokonzervativizma i o većem ili manjem uspjehu nastojanja nove desnice da zadobi kulturnu hegemoniju u razvijenim zemljama Zapada.¹ Budući da u pogledu pojmovnog određenja tih relativno novih fenomena vlada prilična zbrka (što je sasvim razumljivo ako se ima u vidu da su u takvim situacijama uobičajene i zbrkanost u definiranju i nejasnoća u razlučivanju od srodnih pojmova), potrebno je ponajprije razjasniti što se to zapravo podrazumijeva pod neokonzervativizmom i novom desnicom.

Neokonzervativizam nije, valja naglasiti, modernizirana varijanta klasičnog konzervativizma, niti je nova desnica drugačiji pojavni oblik stare (primjerice, fašističke) desnice. Riječ je o mnogo kompleksnijim pojavama. To, naravno, ne znači da neokonzervativizam nema nikakve veze s klasičnim konzervativizmom (tako ćemo među idejnim izvorima američkoga neokonzervativizma sresti i Burkeovu političku filozofiju i teoriju, a među idejnim

1) Tako istaknuti njemački socijaldemokratski teoretičar Peter Glotz smatra da je ta »ofenziva neokonzervativizma neosporna barem u zemljama zapadne i sjeverne Evrope« (P. Glotz, *Manifest für eine Neue Europäische Linke*, Siedler, Berlin 1985, str. 15), ali u isto vrijeme govori o kulturnoj hegemoniji konzervativnog vala u SAD (o čemu iscrpno svjedoči drugi tom zbornika *Nova desnica, neokonzervativizam, neoliberalizam*, koji je objavljen kao dvobroj 6–7. časopisa *Marksizam u svetu* za 1983. godinu), dok npr. talijanski marksist Emilio Agazzi govori o sličnoj ofenzivi (povezanoj s prodorom »postmodernog« mišljenja) na cijelom Zapadu, ofenzivi koju kao osobito snažnu vidi u Italiji (usp. E. Agazzi, »Krise des Marxismus oder Krise des Engelsismus?«, u: *Die gegenwärtige Bedeutung des Marxschen Denkens*, Germal, Bochum 1985.).

izvorima njemačke varijante neokonzervativizma ističe se kritika kulture kakvu su razvili tzv. mladokonzervativci u razdoblju Vajmarske republike), niti da nova desnica ne preuzima biologističku argumentaciju, svojstvenu i fašističkoj desnici. No, da bi se uopće mogli razumjeti ti fenomeni, neophodno je odoljeti iskušenju da se neokonzervativizam i nova desnica unprijed otpišu kao pojavne forme starih, već dobro poznatih fenomena poput fašizma i neofašizma.²

Izraz »neokonzervativizam« ulazi u masovnu upotrebu sredinom 70-ih godina, no ne preko noći. Počevši od sredine 60-ih godina intenzivira se među društvenim znanstvenicima i filozofima osjećaj suprotstavljenosti privredno-političkom i duhovnom razvitku koji se nije slagao s prijašnjom afirmativnom slikom zapadnih industrijskih društava. Omladinski nemiri 60-ih godina, afirmacija kontrakulture i popularnosti kritičkih i emancipatorskih socijalnih teorija samo su pojačali taj osjećaj koji je doveden do svojega maksimuma američkim porazom u Vijetnamu i politikom popuštanja. U toj se situaciji javlja privredna (tzv. »naftna«) kriza — i neokonzervativizam, rođen iz razočaranja, izbija u prvi plan, ne bez podrške medija (a pogotovo ne bez financijske podrške krupnog kapitala), da bi u kratkom roku ovaladao duhovnim životom Zapada ili barem tržištem ideja.

Zanimljivo je da su vodeći američki neokonzervativci najvećim dijelom bivši liberali (bivši u političkom smislu te riječi), mnogi su od njih bili i socijalisti (a pojedinci i komunisti, bilo u staljinističkoj, bilo u trockističkoj, bilo u nekoj nedogmatskoj verziji). Svima je zajedničko to što su aktivno sudjelovali u hladnoratovskoj kampanji 50-ih godina, okupljeni oko institucija poput Američkog komiteta za kulturne slobode i Kongresa za kulturne slobode, te časopisa *Commentary*, *Partisan Review*, *The New Leader* i *Encounter*. Tu su među ostalima bili: D. Bell, N. Glazer, S. Hook, I. Kristol, S. M. Lipset i drugi.³ U antikomunističkoj kampanji oni su sudjelovali upravo kao liberali, pa su se suprotstavili grubom i primitivnom antikomunizmu senatora McCarthyja, optuživši ga da pravi zbrku tamo gdje su za obračun s »komunističkom opasnošću« pozvani, oni koji su za to spremniji i sposobniji.⁴ U to vrijeme nastaje i teza o »kraju ideologije«, koju je na osnivačkom skupu Kongresa za kulturne slobode 1950. u Berlinu formulirao bivši marksist S. Hook (ustvrdivši da će nestati besmislena razlikovanja između ljevice i desnice), a koju će koncem 50-ih godina razraditi S. M. Lipset i D. Bell.⁵ Pod 'krajem ideologije' tu se misli na kraj takve političke teorije i prakse koja bi stremila bilo kakvom obliku radikalne transformacije društva. Dakako, glavnu metu kritike utemeljene na ideji kraja ideologije čine projekti revolucionarnog (ali i reformističkog) ukidanja svijeta kapitala; to, međutim, ne znači da se radikalna desnica također neće naći na udaru ovih, kako to Habermas formulira, konzekventnih liberala. O tomu

2) Usp. P. Steinfels, *The Neoconservatives*, Simon and Schuster, New York 1979 (knjiga je djelomično prevedena u navedenom dvobroju *Marksizma u svetu*) i J. Habermas, *Die neue Unübersichtlichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt a/M 1985 (u toj je knjizi sadržan i članak »Kritika kulture kod neokonzervativaca u SAD i SR Njemačkoj«, koji je preveden u časopisu *Marksizam u svetu*, br. 4—5/1983).

3) Vodeći američki neokonzervativci su, uz spomenute, još i: R. A. Nisbet, D. P. Moynihan, M. Lasky i P. Berger.

4) Usp. C. Lasch, *The Agony of the American Left*, Vintage Books, New York 1967.

5) Usp. D. Bell, *The End of Ideology*, Free Press, New York 1962.

svjedoči zbornik *Radikalna desnica* iz 1964., gdje se »pravi američki konzervativizam«, zasnovan na odsutnosti »ideologijskog fanatizma«, suprotstavlja ekstremno desničarskim idejama o reakcionarnoj transformaciji društva.⁶ Osnivanje časopisa *The Public Interest* (1965), koje se vremenski podudara s omasovljenjem antiratnih demonstracija i pokreta za građanska prava i jačanjem antiautoritarnih i radikalnih tendencija u američkom društvu, označava početak organiziranog djelovanja vodeće grupe američkih neokonzervativaca, isprva okupljenih pod parolom suzbijanja radikalizma, točnije suzbijanja teorijskih pretenzija radikalizma.

Geneza njemačkog neokonzervativizma je drugačija. Među zapadnonjemačkim konzervativcima također ima liberala (kao što su R. Löwenthal ili K. Sontheimer), koji se mogu promatrati kao pandan svojim američkim istomišljenicima.⁷ No, oni ne daju odlučan ton. U genezi njemačkog neokonzervativizma mnogo važniju ulogu igra tzv. mladokonzervativna orijentacija koja je bila veoma utjecajna u razdoblju Vajmarske republike i koja je odigrala stanovitu ulogu u stvaranju duhovnih pretpostavki za trijumf nacionalsocijalizma. Dvije su komponente mladokonzervativnog mentaliteta: s jedne strane se poricao puki civilizacijski napredak (uz snažne primjese antikapitalizma i elitizma) i uzdizao herojski čin, a s druge strane se propagirala vjernost vlastitosti (nacionalnoj prošlosti i korijenu naroda), poslušnost, dužnost i spremnost na žrtvu. Nakon 1945. te se dvije komponente razdvajaju pa se konzervativci mire s civilizacijskim napretkom (u općem kontekstu prilagođavanja koncepcija koje su se uspješno održale u periodu nacističke diktature američkim tehnokratskim teorijama),⁸ a istodobno zadržavaju kritiku moderne kulture što nije u skladu s »vlastitošću« i idealima samopožrtvovanja, poslušnosti, dužnosti i služenja. Suprotstavljeni tradiciji političke teorije prosvjetiteljstva, oni se oslanjaju na tradiciju njemačkog konstitucionalizma, a od modernoga svijeta prihvaćaju tek tehnički napredak i privredni rast u okviru one socijalne dinamike koja se temelji na privatnom investiranju (Habermas bi to nazvao »polovičnim kompromisom s modernom«).⁹ Kada se 60-ih godina i u SR Njemačkoj mijenja društvena scena (obnavlja se radikalna društvena kritika, javlja se antiautoritarni pokret, oživljava umjetnička avangarda i niče estetički inspirirana kontrakultura — a sve su to ili sasvim nove pojave ili neočekivano oživljavanje onoga što su konzervativci smatrali da se nalazi u fazi odumiranja, na temelju čega su se — poput npr. J. Rittera — pomirili s modernom), javlja se snažna konzervativna reakcija na neželjene promjene stanja duha. Zahvaljujući u prvom redu sredstvima masovnih komunikacija, 70-ih se godina intenzivira prisutnost neokonzervativne ideologije, zasnovane na sintezi konzervativne njemačke tradicije (njemački konstitucionalizam, pesimi-

6) D. Bell (ur), *The Radical Right*, Doubleday Anchor Books, Garden City — New York 1964.

7. Izraz »istomišljenik« ne treba uzeti u doslovnom smislu riječi. Između pojedinih neokonzervativaca ima značajnih razlika: »Kao i u svim drugim političkim tendencijama, i ovdje ima unutrašnjih razlika, varijacija, struja što se međusobno ukrštavaju, ima i suputnika te nedefiniranih simpatizera« (P. Steinfels, nav. djelo, str. 43). »Istomišljeništvo« se stoga isključivo odnosi na jedinstvenost u pogledu odlučnih opredjeljenja.

8) Jedan veoma indikativan primjer te vrste predstavlja sociolog kulture Hans Freyer (usp. H. Freyer, *Schwelle der Zeiten*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1965, napose poglavlje »Gegenwart und Erwartung«, str. 292. i d.).

9) J. Habermas, nav. djelo, str. 54.

stička antropologija luteranske državne crkve, mladokonzervativna kritika moderne kulture), tomu srodne nenjemačke tradicije (tu je u prvom redu značajna reaktualizacija Hobbesove socijalne i političke teorije) i tehnokratskih koncepcija bliskih poznatoj ideologiji o »kraju ideologije«.¹⁰

Dok američka nova desnica proizlazi iz oživljavanja biblijskog fundamentalizma (gdje se kršćansko učenje reinterpreтира u duhu jedne u biti materijalističke ideologije uspjeha) na osnovi eklektičkog povezivanja elemenata tradicionalnog organističkog konzervativizma i elemenata ideologije atomističkog individualizma,¹¹ dotle se pojava nove desnice u Francuskoj (i u SR Njemačkoj) mora promatrati kao jedan sasvim nov fenomen. Američka nova desnica rodila se iz otpora malograđanskih slojeva onim istim fenomenima koji su izazvali reakciju neokonzervativaca, dok se nova desnica u Francuskoj konstituirala kao neposredna reakcija na studentski pokret 1968. I tu negdje završava popis svih sličnosti između francuske i američke nove desnice. Grupa istaknutih francuskih intelektualaca okupljenih oko A. de Benoista i Centra za istraživanja evropske civilizacije (Greece), te časopisa *Le Nouvelle Ecole* i *Elements*, započela je strpljivu teorijsku djelatnost usmjerenu na dugi rok i na stvaranje kulturne hegemonije. Desničarski nastrojeni intelektualci, po nekim interpretima frustrirani promašajem De Gaulleove vizije Francuske kao svjetske sile,¹² preuzeli su niz tema koje je inicirala »nova ljevica« (poput pitanja o pravu na razliku), Gramscijevo učenje o hegemoniji, neke teme Nietzscheove filozofije, itd. a posebnu su pažnju obratili prirodnim, u prvom redu biologijskim znanostima. Za razliku od američke nove desnice (koja raspolaže većim brojem senatora i kongresmena i bez čije bi se podrške teško mogao zamisliti Reganov trijumf 1980), francuska nova desnica nema neposrednih političkih ambicija, njoj je stalo do prevlasti u svijetu ideja i u kulturi: »totalni kulturni rat« kojim se hoće nametnuti nova vizija svijeta javlja se tu kao desničarska inačica kulturne revolucije«. Strpljiv je rad bio nagrađen zapaženim uspjehom. Kada dnevnik *Figaro* započinje 1977. s propagiranjem ideja nove desnice, nastupa razdoblje naglog uspona i već se 1979. godine može govoriti o elementima uspostavljene kulturne hegemonije nove desnice u Francuskoj. Pod utjecajem francuske nove desnice formira se i nova desnica u SR Njemačkoj (tako je njznačajniji organizacijski oblik zapadnonjemačke nove desnice, Thüle-Seminar, osnovan uz pomoć spomenutoga Centra za istraživanja evropske civilizacije), koja se, međutim, djelomice oslanja na vlastitu (ponajprije mladokonzervativnu) tradiciju.

Zajedničku socijalno-klasnu bazu neokonzervativizma i nove desnice čine srednji slojevi. No, dok se neokonzervativizam javlja kao ideologija tehnokratski nastrojenog dijela inteligencije (ideologija »profesionalca za politiku«, kako to formulira Steinfels), dok se kao nosilac nove desnice u Francuskoj javlja autoritarna tehnokracija nezadovoljna društvenom kontrolom (kao i dio intelektualaca koji pripada tzv. novoj srednjoj klasi),

10) Među istaknutije njemačke neokonzervativce spadaju: H. Lübbe, H. Schelsky, M. Kriele i svakako (politički najznačajniji) F. J. Strauss.

11) Istaknuti ideolozi nove desnice u SAD su: P. Weyrich, R. Viguerie, J. Helms, J. Kemp, J. Falwell, H. Phillips, B. Billings i dr.

12) Usp. P. Moreau, »Konzervativna revolucija i nova nemačka desnica«, *Markizam u svetu*, 4—5/1983.

dotle se američka nova desnica javlja kao populistička ideologija čije je težište u srednjim slojevima (prije svega u tradicionalnoj srednjoj klasi američkog društva), ali koja s većim ili manjim uspjehom okuplja oko sebe i pripadnike drugih društvenih slojeva. Naravno, ta razlika između elitne socijalne baze neokonzervativne ideologije i evropske nove desnice na jednoj, te masovne socijalne baze američke nove desnice na drugoj strani, nije slučajna. No, razliku ne treba apsolutizirati, čak ni u slučaju da se pronađu dobri razlozi protiv tvrdnje prema kojoj »ljudi i procesi kvartalnog sektora čine prirodnu i široku rezervu neokonzervativizma«. ¹³ Ako sa skepsom treba gledati na pokušaj da se sektor kibernetike proglasi prirodno sklonim neokonzervativizmu, ipak preostaje neosporna činjenica da je neokonzervativizam upravo u toj oblasti pronašao prilično čvrsta uporišta. S druge strane, pokušaju uspostavljanja čvrste granice između elitističkog neokonzervativizma i masovne američke nove desnice proturječi i činjenica da američki neokonzervativci udružuju svoju nepovjerljivost spram neposredne demokracije (i uopće spram svake istaknutije društvene i političke uloge »rulje«) s izrazitom blagonaklonošću spram tzv. masovne kulture koja dovodi do rasplinjavanja elitnih standarda; njemački pak neokonzervativizam, ukoliko je povezan s djelatnošću partija vladajuće desnice, ima također široku socijalnu bazu, jer može računati s podrškom jedne masovne narodne partije kao što je koalicija CDU-CSU. Ukoliko uopće i može biti govora o nekoj pažnje vrijednoj razlici u navedenom smislu, onda će se ona pokazati isključivo na razini razmatranja odnosa ideologije i socijalnog pokreta.

Idejnu osnovu neokonzervativizma čini novovjekovna tradicija racionalnosti, ona tradicija koja svijet promatra kao područje koje treba racionalizirati (»modernizirati«) pomoću sređenih procesa čiji će rezultati biti u skladu s proračunom djelotvornosti, a onda praktičke probleme valja rješavati u okviru »logike djelotvornosti« (čija je paradigma upravo uspješan marketing) posredstvom teorijsko-tehničkog razuma, ¹⁴ pa se tako treba razriješiti čak i problem zasnivanja pravnih i društvenih normi. Za razliku od ove »klasične« racionalnosti, koja ide dotle da otvoreno priznaje i tematizira konstruktivnost vladajućih normi i njihovu podvrgnutost logici efikasnosti, neokonzervativci ideologijski prešućuju problem utemeljenja normi (a u svakom slučaju ga ne tematiziraju u terminima čisto tehničke racionalnosti), već afirmiraju one norme koje već vladaju objektiviziranim svijetom što je obilježen stalnom tehnologijskom inovacijom: afirmaciju primjerice, doživljavaju one norme koje osuđuju ljude što su nesposobni da u okviru zatečenih okolnosti poboljšavaju svoj individualni položaj u društvu.

Pojavna obilježja američkog neokonzervativizma jesu: suprotstavljanje programima za ublažavanje siromaštva, kritika programa rasne integracije

13) D. Dolinar, »Neokonzervativizam u zenitu«, *Ideje* 3—4/1984, str. 139.

14) Na taj se način racionalnost tehničkog tipa proširuje od ovladavanja prirodom na upravljanje i društvom, Jedan od njemačkih zastupnika toga »tehnologijskog prosvjetiteljstva« u tom smislu govori o »prevođenju tehnički primjenljivoga znanja u praktičku svijest društvenoga životnog svijeta« (G. Ropohl, »Gesellschaftliche Perspektive und theoretische Voraussetzungen einer technologischen Aufklärung«, u: H. Lenk (ur.), *Technokratie als Ideologie*, Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1973, str. 227).

u školstvu, odbacivanje pokušaja preraspodjele dohotka pomoću promjena u poreskoj politici, otpor demokratizaciji obrazovanja, osuda kontrakture, nekih oblika borbe za emancipaciju žene i svih formi pacifizma i antimilitarizma, nadalje, sklonost pooštavanju kaznene politike (zalaganje za smrtnu kaznu, itd), simpatije za ideju o uvođenju ili obnovi cenzure, inzistiranje na globalnoj snazi i vojnoj moći SAD, obrana antikomunističke vanjske politike »slobodnog svijeta«, te odbacivanje svih privrednih i političkih zahtjeva zemalja Trećeg svijeta. To su, međutim, tek pojavna obilježja. Idemo li dalje od njih i od čisto američke varijante neokonzervativizma, srest ćemo se s neokonzervativnom kritikom »države blagostanja« (koju američki neokonzervativci prihvaćaju na riječima, ali se protive »velikom društvu« kao specifičnoj verziji »društva blagostanja« koja se afirmirala 60-ih godina), koja navodi na zaključak da bi neokonzervativci »državu blagostanja« htjeli nadomjestiti »državnom radinosti« (workfare state). Neokonzervativci se slažu s neoliberalima u pogledu odlučujuće uloge tržišta kao instrumenta djelotvornog alociranja resursa uz istodobno zadržavanje individualne slobode (usput valja reći da je granica između neokonzervativizma i neoliberalizma prilično nejasna i fleksibilna). Oni poštuju tradicionalne vrijednosti i institucije (poput vjere, obitelji i tzv. visoke kulture), a mrze kontrakulturu (ali i one segmente tzv. visoke kulture koji oslobađaju senzibilnost ili potiču kritičku svijest). Neokonzervativci, nadalje, afirmiraju tradicionalan pojam jednakih mogućnosti, ali odlučno odbacuju egalitarizam.¹⁵ Naposljetku, oni se zalažu za ofenzivnu politiku Zapada i za zbijanje novih snaga »slobodnog svijeta« protiv opasnosti od drugog bloka kao i opasnosti koje dolaze iz Trećeg svijeta. U skladu s tim je i njihova analiza aktualnog stanja Zapada. Zapad je, vide oni, zahvaćen krizom autoriteta, institucije su lišene svoje legitimacije, povjerenje u dominantne elite je potkopano, pa sve to ugrožava društvenu stabilnost i nasljeđe slobodarske civilizacije. Prema Bellu, ta je kriza autoriteta i legitimacije zakoniti rezultat razvitka kapitalističke civilizacije i kulture, razvitka koji dovodi do razilaženja između kapitalističke ekonomijske i administrativne racionalnosti s jedne, te moderne kulture koja ima destruktivan učinak u pogledu moralnih temelja kapitalističke racionalnosti s druge strane.¹⁶ Stoga neokonzervativci aktualnu krizu vide primarno kao kulturnu i moralnu krizu, krizu vrijednosti, morala i ponašanja: za razliku od ljevičarskih analiza, treba, tvrde oni, odbaciti pokušaj da se odgovornost za krizu pripíše postojećoj društveno-privrednoj strukturi, kapitalističkim institucijama ili dominantnim (i vladajućim) elitama, već uzroke krize, naprotiv, valja tražiti u području društvene svijesti, u slabljenju morala i u kvarenju ponašanja.

Glavni je krivac tzv. protivnička kultura koja ima sve veći utjecaj i koja destruirá same temelje legitimacije »slobodarske civilizacije«. Ta se kultura rodila na tlu kapitalističke civilizacije, ali se ona protivi toj civilizaciji i građanskom društvu, afirmirajući biće suprotstavljeno društvenim prinudama, prezirući konvencije, istražujući iskustva drugačijega i otuđu-

15) Pored neokonzervativne afirmacije tržišta, ovo odbacivanje egalitarizma predstavlja dalji moment odlučne suglasnosti neokonzervativne ideologije s neoliberalima kao što su F. von Hayek i M. Friedman.

16) Usp. D. Bell, *The Cultural Contradiction of Capitalism*, Basic Books, New York 1976.

jući se od »običnoga« u životu (obitelji, susjedstva, rutinskog posla). Budući da protivnička kultura predstavlja vladajući duh »nove klase« (praktički to ovdje znači: lijevo usmjerenih intelektualaca), pomoću koje ta klasa vodi svojevrstu kulturnu revoluciju u cilju uspostavljanja vladavine ljevičarskih intelektualaca, svećeničke vlasti »nove klase«, potrebno je, smatraju neokonzervativci, obesnažiti eksplozivne sadržaje kulture moderne na kojima se gradi spomenuta kulturna revolucija.¹⁷ Neokonzervativni prijedlog terapije sastoji se u reafirmaciji etike rada i discipline, obnovi kulta intelektualne (ali i poslovne) iznimnosti, u suzbijanju osjećaja samilosti i krivnje, a napose u širenju takve klime u kojoj će široke mase lakše smanjiti svoja očekivanja (s tim u vezi je i plan suzbijanja protivničke kulture i potiskivanja njezinih nosilaca, pripadnika »nove klase«, na margine društvene i idejne scene). Društveno neželjene posljedice politički neusmjerenoga privrednog rasta (poput tehnologijski uvjetovane nezaposlenosti)¹⁸ treba s jedne strane pripisati tržištu (pri čemu tržište treba u svijestima ljudi iznova steći rang prirodne neumitnosti, koja se može izbjeći samo klizanjem u totalitarnu neslobodu), a s druge strane duhovno-moralnoj krizi (koja će se kompenzirati masovnom reafirmacijom neobrazovanog zdravog razuma, mitologije prošlosti i napose obnovom privatizirane religioznosti). Svemu tomu valja dodati i zahtjev za širenjem svijesti o tomu kako nepouzdana situacija (komunistička opasnost s Istoka, ali i opasnost od Juga koji odbacuje slobodarske vrijednosti) traži jedinstveno i stabilno društvo, reafirmaciju nacionalne odanosti i obnovu društvene discipline (bespogovornog prihvaćanja postojećeg političkog i društveno-privrednog poretka, a posebno bespogovornog prihvaćanja onih transformacija poretka koje vode ukidanju niza tekovina »države blagostanja« i jačanju klime autoritarosti).¹⁹

Neokonzervativci imaju, dakle, cjelovit program izlaska iz konstatirane krize. Taj program nije tek akademsko domišljanje, on ima i veoma konkretne ambicije, koje dobrim dijelom i realizira, zahvaljujući činjenici da se podudara s intencijama konzervativnih vladajućih struka u vodećim zemljama Zapada. No, neokonzervativizam nije program koji bi imao ambicije da stvori neki masovniji socijalni pokret. Neokonzervativna ideologija je ideologija vrhunskih tehnokratski nastrojenih intelektualaca koja je namijenjena upravljačkim strukama, a ne masama. Mase se tu tretiraju isključivo kao objekt ideologizacije, ali ne i kao subjekt politike koja bi provodila program izlaska iz krize. Ako su neokonzervativci ipak zainteresirani i za nešto drugo osim za savjetodavne i upravne uloge, onda je to stanje svijesti sloja inteligencije.²⁰ U neokonzervativnoj programatici se »nova

17) Zanimljivo je da Habermas povezuje pojavu postmoderne i učenja o postluminizmu i posthistoriji upravo s tim nastojanjima da se obezvrijede eksplozivni sadržaji moderne kulture. Ti se sadržaji, smatra on, najlakše mogu obezvrijediti »time što se proglaše zastarjelima« (J. Habermas, nav. djelo, str. 45).

18) O tomu usp. A. Negri, »Lavoro e non lavoro nella società tecnologica«, *MondOperaio* 8—9/1985.

19) Prema mišljenju S. Divjaka bit ove neokonzervativne ofenzive (koja je u tom pogledu izjednačena s ofanzivom obnovljenog liberalizma) sastoji se u pokušaju »da se zaustavi proces samodokidanja kapitala kao objektivno-istorijski proces ograničavanja privatne svojine, posredstvom razvoja proizvodnih snaga i rasta socijalnog polja političke participacije« (S. Divjak, »Opšte napomene o ideologiji nove desnice«, *Ideje* 3—4/1984, str. 14).

20) U zaključnom poglavlju citirane knjige o tomu opširnije piše P. Steinfels.

klasa« ne javlja samo kao objekt potiskivanja i marginaliziranja, nego i kao jedan sloj koji je neophodan za funkcioniranje društva; stoga se radi o tomu da se suzbije kritička svijest inteligencije (a to prvenstveno znači suzbijanje filozofije, dakle ona vrsta eliminacije kritičkog mišljenja koja u društvenoj znanosti ima bogatu tradiciju i čiji se korijeni u sasvim prepoznatljivom obliku mogu naći još kod A. Comtea) i da se funkcionalno iskoriste sposobnosti te društvene skupine za osiguranje političke, društvene i moralne stabilnosti. U tom se smislu neokonzervativizam nudi i kao ideologija namijenjena širim slojevima inteligencije.

Slično je stanje i s ideologijom nove desnice u Francuskoj i SR Njemačkoj. Riječ je o ideologiji intelektualaca i za intelektualce (tek u drugom redu i za šire slojeve stanovništva, ali posao transfera ideologije prepušten je sredstvima masovnih komunikacija), koja nema ambicije da konstituiraju neki društveni pokret, nego se koncentrira na uspostavljanje kulturne hegemonije. U središtu pažnje te ideologije, koja je preuzela niz tema i parola »nove ljevice« (primjerice, parolu o pravu na razliku), nalazi se kritika ideje o jednakosti. U tom je kontekstu posebno značajna teza prema kojoj iz jednakosti proizlazi homogenizacija, što neumitno završava u totalitarizmu, dok je pravo na razliku pravo na nejednakost, istoznačnu sa slobodom. Alternativa, dakle, glasi: ili jednakost ili sloboda. Predmet kritike tu nije samo egalitaristički (ili nivelatorski) pojmljena jednakost, nego svaka forma ideje jednakosti, od jednakosti pred Bogom, preko jednakosti pred zakonom, pa do jednakosti u šansama (na kojoj još uvijek inzistira, neokonzervativizam) i jednakosti u mogućnosti zadovoljavanja potreba. Jedan od novodesničarskih ideologa, R. de Herte, u tom smislu slijedi Comteovu shemu, pa govori o napredovanju egalitarizma od etape mita (kršćanstvo) preko etape ideologije (demokracija, građanska revolucija) do etape znanosti (marksizam). Na udaru će se naći cjelokupna kršćanska tradicija Evrope; govorit će se o nepoganstvu, a A. de Benoist će u kršćanstvu vidjeti boljševizam antičkih vremena, odgovoran za prvi prodor egalitarističke utopije u zapadnu kulturu.²¹

Nova desnica ne ostaje, međutim, pri kritici evropske tradicije, kritici koja se nadahnjuje i reinterpretacijom Nietzscheove filozofije u duhu svojedobne nacističke interpretacije Nietzschea kao preteče nacionalsocijalističkog pogleda na svijet (kakvu je, primjerice, razvijao A. Bäumler), nego — opet u skladu s Comteovom shemom — nastoji osporiti znanstvene pretenzije ideje jednakosti. Mit o nejednakosti nije dovoljan, kao ni ideologija nejednakosti. Hoće li se doista ozbiljno osporiti ta pogubna »egalitaristička utopija«, potrebno je znanstveno dokazati neodrživost njezinih znanstvenih pretenzija. U skladu s time pripadnici nove desnice posvećuju posebnu pažnju prirodnim znanostima (napose biologiji), ali isto tako i antropologiji i psihologiji (u prvom redu hereditarnoj psihologiji), kako bi znanstveno utemeljili svoju kritiku ideje društvene jednakosti, demokracije i socijalizma (odnosno komunizma). Rezultat toga nastojanja očituje se u afirmaciji jednog novog pogleda na svijet koji bi se mogao definirati kao *socijalni neodarvinizam*.

21) Usp. Ch. Mouffe, »Demokratija i nova desnica«, *Marksizam u svetu* 4—5/1983.

Temeljni su pojmovi toga pogleda na svijet: elita, rasa i poredak. Elita je proizvod prirodnih zakona (jer društveni je život samo jedna neprekidna borba za opstanak i prevlast, borba koja rezultira preživljavanjem najsposobnijih), a vlast pripada najsposobnijima; o tomu tko je najsposobniji, prema nekim ideolozima nove desnice, treba da odlučuju testovi inteligencije, a kako je inteligencija u velikoj mjeri genetski determinirana, otvoren je prostor i za klasične aristokratske koncepcije reprodukcije elite. U svakom slučaju, elite se ne mogu konstruirati pomoću izbora. Poredak treba regulirati priroda, a ne društvo. Priroda pak proizvodi organsku hijerarhiju i organski poredak. Odatle slijedi i novodesničarska kritika tržišta kao mehanizma uspostavljanja prirodno opravdanog poretka, nasuprot kojemu ideolozi nove desnice zastupaju koncepciju tzv. organske ekonomije, što je nekim interpretatorima dalo povoda za pitanje nije li tu na djelu obnova fašističke koncepcije korporativizma.²² To je moment odlučnog razilaženja nove desnice s neokonzervativizmom (ali i evropske nove desnice s američkom), koji inzistira na koncepciji tržišne privrede i tržišne regulacije društvenih procesa.

Nova desnica se (napose ona zapadnonjemačka) razilazi s izrazito atlantički nastrojenim neokonzervativcima i u pogledu svojega povremenog antiamerikanizma.²³ Smatrajući američki način života dekadentnim, pojedini se ideolozi nove desnice zalažu za specifičnu varijantu antiimperijalizma (usmjerenoga antimerički gotovo koliko i antisovjetski), pa se tako — naizgled paradoksalno — među njima mogu sresti i teze o primatu DDR-a (kao pruske države koja je sačuvala herojske vrijednosti militarizma, požrtvovanja, nacionalizma) nad SR Njemačkom, moralno i rasno degeneriranom uslijed američkog utjecaja. Evropska nova desnica stekla je znatan utjecaj u sferi proizvodnje svijesti, ponegdje čak toliki da se može govoriti i o elementima dosegnute kulturne hegemonije (napose to važi za Francusku). Ipak, ona za sobom nema nikakav pokret, što, međutim, ne znači da ne utječe na neke od postojećih društvenih pokreta: njezine ideje u prvom redu doprinose oživljavanju ekstremno desničarskih pokreta rasističke i neofašističke inspiracije, ali ne bi trebalo zanemariti ni činjenicu da su antikapitalistička retorika i antiamerikanizam doprinijeli prodoru novodesničarskih ideja u manji dio ekološkičkog pokreta u SR Njemačkoj (kao ni mogućnosti daljeg širenja tih ideja u okviru svih onih pokreta koji polaze od ideje o pravu na razliku, dakle od one ideje koju je nova desnica instrumentalizirala i koju je — antiegalitarni i antidemokratski reinterpretiranu — istakla kao jednu od nosećih parola vlastite ideologije).

Elementi ideologije nove desnice te vrste prisutni su i u SAD, gdje se posebno ističu genetička istraživanja kojima se utemeljuju različite — vulgarnije ili profinjenije — varijante socijalnog neodarvinizma. Tomu posebno doprinosi nova znanstvena disciplina *sociobiologija*, koju je 1975. osnovao E. O. Wilson, a koju jedan interpret određuje kao pokušaj da se u okviru suvremene teorije evolucije smjeste genetika ponašanja i etologija.⁴² Valja, međutim, reći da se tipičan pripadnik američke nove desnice mnogo više

22) Usp. H. Kastendiek, »Neokorporativizam?«, *Marksizam u svetu* 4—5/1983.

23) Usp. P. Moreau, nav. djelo.

24) Usp. N. Tucić, »Sociologija i ideologija«, *Ideje* 3—4/1984.

bavi razmišljanjem kako da teoriju evolucije izbaci iz nastavnih programa osnovnih, srednjih i visokih škola, nego kako da pomoću teorije evolucije dokaže znanstvenost svojeg pogleda na svijet. Američki se neokonzervativci, naime, zalažu za toleranciju spram onih koji tvrde da su lumpenproleterii genetski predodređeni za bijedu, ali su mnogo manje spremni da prihvate organicističke i antikapitalističke (ili barem spram tržišta neprijateljski postavljene) konzekvence evropske nove desnice. Njihove su simpatije (unatoč nezanemarljivom rivalstvu) više na strani one vrste nove desnice koja se može nazvati tipično američkom, a koju reprezentiraju ideolozi poput Weyricha ili Helmsa.²⁵

Ta vrsta nove desnice brani patrijarhalnu obitelj od svih alternativa, Ameriku od svih vanjskih i unutrašnjih neprijatelja, kapitalističku slobodnu trgovinu od »države blagostanja« i od socijalizma, rad i vrlinu od moralne raspuštenosti i seksualne slobode, ona će (i u tomu i uspijeva) okupiti oko sebe pripadnike svih slojeva stanovništva (s iznimkom onih koji su druge boje kože i s otežanim pristupom onima koji nisu pripadnici neke kršćanske vjeroispovjedi); njezino je bitno obilježje fundamentalizam religioznog tipa, pri čemu je naglasak na nekonfesionalnoj (točnije: nadkonfesionalnoj) religioznosti kao načinu snažnog izražavanja američkog rodoljublja i pripadnosti Americi²⁶. Zanimljivo je da se u okviru te američke varijante nove desnice kršćansko učenje čisti od niza elemenata koji opravdavaju Benois-tovu optužbu upućenu »boljševizmu antičkih vremena«. Rezultat toga prepariranja sastoji se u »teologiji zdravlja i bogatstva«, kojom se opravdavaju materijalističke težnje i posesivni individualizam. Sve društvene pojave i ideje koje ugrožavaju tradicionalnu patrijarhalnu obitelj (od feminizma, kontrakulture i homoseksualnosti, preko pornografije i »dekadentne muzike«, pa do kontracepcije, pobačaja, razvoda braka i liberalizma u odgoju i obrazovanju) nailaze na žestoku kritiku nove desnice, suglasne oko određenja obitelji kao središnje stanice društva, kao vanpovijesne i natpovijesne (istodobno i prirodne i Bogom dane) pojave. Razdvojenost domaće (obiteljske) od javne sfere također se tumači kao božanski sankcionirana prirodna dihotomija, dok se država promatra kao umjetna, ljudska tvorevina koja stoji mimo i iznad društva i na koju se stoga gleda s ponešto sumnjičavosti; ta se sumnjičavost pretvara u oštru osudu kada država hoće intervenirati u privredu, jer slobodno je tržište — tvrdi se — prirodno. Ono je, dapače, prirodnije i od same prirode, pa se stoga zaštita čovjekove okoline osuđuje zato što umjetno sputava prirodno djelovanje tržišta. Američka je nova desnica suglasna i oko toga da tehnologijski napredak treba ići u korak s obnovom tradicionalnog američkog morala. No, to ne znači da je ona apsolutno jedinstvena. Ipak, razlike u naglascima uspijevaju se prebroditi isticanjem onoga što je svima zajedničko. Pri tom se slijedi metoda kojom ideologija nove desnice uspijeva pomiriti opreku svojih sastavnih elemenata, tradicionalnog organicističkog konzervativizma i atomističkog individualizma, a koja se sastoji u isticanju obitelji (koja ima i organsku i atomističku dimenziju) i naglašavanju kritike države (koja je protivnik i domaće i eko-

25) Usp. reprezentativno djelo te orijentacije: J. Helms, *When Free Men Shall Stand*, Zondervan, Grand Michigan, USA, 1976.

26) Usp. A. Hunter, »Iza kulisa ideologije i organizacije nove desnice«, *Marksizam u svetu* 6—7/1983.

nomijske sfere); riječ je dakle o metodi koja se ne može pohvaliti osobitom metodologijskom strogošću, ali koja uspješno ističe one aspekte svake struje koji međusobno ne proturječe, te odbacuje one njihove aspekte koji se ne daju asimilirati.

Američka je nova desnica izrasla u masovan pokret populističkog tipa, pokret koji se zapravo grana na više dobro organiziranih grupa (od kojih je najmasovnija tzv. Moralna većina, koju vodi J. Falwell, a čijem grananju i organizacijskom učvršćivanju prvenstveno doprinose deseci tisuća konzervativnih svećenika širom zemlje), zahvaćajući milijune ljudi, u prvom redu pripadnika tradicionalne (tzv. stare) srednje klase. Tzv. stagflacija, koja proizvodi i jača unutarklasnu diferencijaciju i konkurenciju u velikoj je mjeri doprinijela ovakvom uspjehu nove desnice, pokreta koji je bitno izmijenio lik suvremene Amerike, kao što su neokonzervativizam i evropska nova desnica izmijenili — bar do novog obrata nepovratno — kulturnu i idejnu scenu razvijenih zemalja Zapada, ne bez značajnijih konzekvencija i za ostatak svijeta.²⁷

27) O značenju neokonzervativnih i novodesničarskih trendova i o njihovim konzekvencijama usp. L. Veljak, »Kontekst i konzekvencije ideologijā nove desnice«, *Ideje* 3—4/1984.

Lino Veljak
Neoconservatism and the New Right

In this work the author analyses the ideological sources, social and class foundations and basic ideas of neoconservatism and the new right trying to connect them to the real social movements and processes. The author emphasizes that the success of neoconservative proposals as the ways out from the contemporary crisis of the western world depends on their affiliation by the governing conservative structures. The author emphasizes that the American new right has succeeded in the constituting into the mass social movement, and the European, especially French insists on the establishment of a specific cultural hegemony.

Translated by
O. Čaldarović